

БЪЛГАРИТЕ В ПРИАЗОВИЕТО В МИНАЛОТО И ДНЕС (ПРЕДВАРИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В РЕПУБЛИКА ПОЛША)

Е. Хатлас

Хатлас Е. Болгари Призов'я у минулому та сьогоденні (Попередні дослідження в Республіці Польща). Болгарська діаспора на Азовському морі виникла у 1861–1863 рр. Переселенці прибули сюди як з Балканського півострову, так і з Бесарабії. Практично на місці залишилися лише останні, адже болгари з околиць міста Видин через рік повернулися до своєї старої батьківщини. Решта опинилась у складній ситуації, а в радянську добу багато з них зазнали репресій. Зараз вони живуть у межах України. Стаття започатковує дослідження цієї проблематики в польській історіографії.

Ключові слова: болгари; Азовське море; діаспора; міграція населення.

Хатлас Е. Болгары Призовья в прошлом и настоящем (Предварительные исследования в Республике Польша). Болгарская диаспора в Призовье возникла в 1861–1863 гг. Вынужденные переселенцы пришли сюда как с Балканского полуострова, так и с Бессарабии. На месте остались практически только последние из них, так как болгары из окрестностей города Видин через год вернулись на свою старую родину. Оставшиеся оказались в сложном положении, а в советскую эпоху многие из них были подвергнуты репрессиям. Сегодня они проживают в границах Украины. Статья кладет начало исследования этой проблематики в польской историографии.

Ключевые слова: болгары; Азовское море; диаспора; миграция населения.

Hatlas J. Bulgarians of the Pryazovia in the Past and Nowadays. (Preliminary Research in the Republic of Poland). It is reported that Bulgarian diaspora was established by the sea of Azov over the period 1861-1863. The expatriates came here from both the Balkan Peninsula and Bessarabia. Only the latter ones stayed in place, where as Bulgarians from surroundings of the city of Vidin came back to their old homeland after a year. It wasn't an easy time for those who stayed there because they were subjected to different kind of repression under Communist regime. Nowadays they live within the Ukrainian state. The article contributes merely to the research of this problem in the Polish historiography.

Keywords: Bulgarians; Sea of Azov; diaspora; human migration.

Двете най-големи диаспори на българския народ се намират в Европа, на изток от територията на днешна България.

Първата от тях съществува в Бесарабия (регион, разположен между реките Днестър и Прут). Българите се заселили тук преди около 200–250 години¹. Те популярно са наричани „бесарабски болгари“ или, по-коректно, „българите в Бесарабия“. Сегашна Бесарабия е разделена между две държави: Молдова (която заема площ от централната част на Бесарабия) и Украйна (в която се включва северната и южната част на Бесарабия). Южна Бесарабия се нарича и Буджак, който е изкуствено разделен на две части. Основната част на тази територия (южната) се намира в Одеска област на Украйна. Тук обитава по-голямата част от българското население от бесарабската диаспора на българския народ. В северната част на Буджак (която се намира в Молдова) българите живеят предимно в Тараклийския район и по-малка част от тях – в Гагаузия (главно в село Кирсово², в град Комрат, който е столицата на Гагаузия, и в град Чадър Лунга), а също и по-далеч на север, в Централна Бесарабия, в столицата на Молдова (Кишинев). Бесарабските болгари отдавна са обект на научни изследвания. За тях има богата научна литература³. За съжаление, в Полша тя е още малобройна⁴.

Втората обаче важна българска диаспора се намира на Азовско море. Преселниците болгари се заселили тук преди около 150 години. Българите, които живеят в Приазовието, също са наричани различно: „таврийски болгари“, „запорожки болгари“, „приазовски болгари“. Таврийската губерния отдавна не съществува като административна и стопанска единица, така че терминът ‘таврийски болгари’ има вече чисто исторически характер. След сталинската депортация на компактно българското население от Крим (1944 г.) сега

броят на българите тук не е много голям, а след анексията на Крим от Русия през 2014 г. тази общност се разделя от границата на две части. Българите, живеещи в Северното Причерноморие, влизат в административна единица на съвременна Украйна – в южната част на Запорожка област. Така може да се каже, че термините ‘запорожки българи’ и ‘приазовски българи’ са практически синоними, но аз избирам името ‘приазовски българи’, за да не е свързан този контекст с актуалното административно деление на украинската държава (и да има само универсален топографически характер).

Българите се заселили на Азовско море в периода 1861–1863 г. В резултат на Кримската война, загубена от Русия, по силата на Парижкия мирен договор от 30 март 1856 г. част от Буджака (директно в непосредствена близост до река Дунав), т.нар. Подунавие, става част на Княжество Молдова⁵. Новите власти на 4 февруари 1857 г. се обръщат към населението с прокламация, която гарантира запазването на съществуващите закони. Колонистите получават правото свободно да напуснат молдавската част на Буджака и да се преселят в границите на Русия в рамките на три години – до 1 март 1860 г. Но през 1860 г. властите на Молдова (по инициатива на добре известния активист на румънската държава Михаил Когълничану/Mihail Kogălniceanu) премахват автономния статут на българите в Буджака. Те увеличават данъците и започват да включват в армията български рекрути⁶. През ноември 1860 г. в градовете Болград и Рени имало вълнения и са били убити хора⁷. Според Мишо Хаджийски (поет и известен лидер на приазовските българи) кървавите събития в гр. Болград стават пряка причина за масовото изселване на българското население от тази част на Буджака на Азовско море⁸. Първото масово преселване през 1860 г. на българското население до Таврийска губерния се е извършило от два бежански потока. Първият поток тръгнал от молдавската част на Буджака, а вторият – от Балканския полуостров (предимно от Видинско). Българите от Видинско дошли в пределите на Таврийската губерния през лятото и есента на 1861 г. по море (до Теодосия и Евпатория в Крим). Броят на тези преселници бил 1560 български семейства – точно 10 388 души⁹. Условието, които българите намерили на мястото, се оказали катастрофални (царували само глад, студ и болести). Умирали предимно деца. Климатът, в който българит попаднали, бил много по-тежък от този, с който били свикнали в родината си. През пролетта на 1862 г. било взето решение да се върнат на Балканския полуостров, в старата родина. Обратният път също продължил по море (през пристанищата на Евпатория и Теодосия).

От общия брой 16 400 преселници 12 100 българи се върнали обратно живи в българските земи. Връщащите се били гладни, болни и уморени от пътуването. Трябва да се отбележи обаче, че потенциалният брой на българите, които са били обект на преселването, е много висок (250 000 души), но своите семейни къщи оставили сравнително много малко хора (по-голямата част от тях се върнали след една година)¹⁰. Тези, които останали в Таврийска губерния, основали само две колонии. Това са Терновка в Мелитополски уезд и Царицино в Бердянски уезд.

Бежанският поток от молдавския Буджак има други резултати. Недоволни от новите власти, българите искали да се заселят в руската част на Буджака. В края на ноември 1860 г. от името на 2600 семейства от 60 български села била изпратена петиция до цар Александър II с молба за възможността за преселване в границите на Русия¹¹. Цар Александър II се съгласил да приеме българите, но по свой си начин. Като място за преселение бил посочен Крим, но българите избрали областите, разположени на север, на Азовско море. Преселването на българите от Бесарабия към Приазовието продължило два сезона (лятото и есента на 1861 г., а също и през пролетта на 1862 г.). Логично, това определено било по-добре от преселването от гр. Видин и околностите му. В хронологичния период от 1 април до 1 октомври 1862 г. в Приазовието се преместват 2794 семейства, представляващи общо 13 288 души (6666 жени и 6622 мъже)¹². Заедно с преселниците от 1861 г., общият брой на преселените възлиза на 17 460 души. Българите от Буджака останали компактно на Азовско море. Те се разполагат предимно в местата на ногайските аули. Ногайците напускат тази територия след Кримската война. Общо взето българите от Подунавие и от Балканския полуостров се установяват в 36 нови колонии, от които до наши дни са оцелели 30 села.

Таблица 1.
Българските колонии, основани в Приазовието от преселници от Бесарабия
в Таврийска губерния (според С. И. Пачев¹³)

№	Название на нова колония	Ногайско название (аул)	Съвременно название	Място в Бесарабия, откъдето са дошли
Бердянский уезд				
1.	Андровка	Канжедалы	Андровка	Старо-Троян
2.	Анновка	Аргаклы	Анновка	Карагач (от 1947 г. – Нагорное)
3.	Бановка	Сарайлы и Аргин	Бановка	Бановка
4.	Богдановка	Сарлар и Асан-Хожа	Богдановка	Чешма Варуита (от 1947 г. Криничное)
5.	Варваровка	Аккермен	Не съществува	
6.	Второниколаевка	Коктур-оглу	Луначарское	Ердекбурну (от 1947 г. – Утконосовка), Бабель (от 1947 г. – Озерное) и Болград
7.	Вячеславовка	Ягонда-Шеклы	Вячеславовка	Еникиой (от 1945 г. Новоселовка)
8.	Гирсовка	Тулга	Гирсовка	Тропкло (сега – Траповка)
9.	Гюневка	Какпас	Гюневка	Кайраклия (от 1947 г. Лоциновка)
10.	Диановка	Аслыкши	Лозоватка	Вайсал (сега – Васильевка)
11.	Еленовка	Букрут II	Не съществува	
12.	Зеленовка	?	Зеленовка	Импутица (от 1945 г. Валдычень)
13.	Инзовка	Орман	Инзовка	Ташбунар (сега – Каменка)
14.	Манойловка	Аргаклы I	Манойловка	Импутица (от 1945 г. Валдычень)
15.	Мариино	Кичкине-Бесеклы	Мариино	Бановка
16.	Михайловка	Кагач II	Не съществува	
17.	Надеждино	Караруга	Надеждино	Новый Карагач (от 1947 г. Вишневое)
18.	Петровка	?	Петровка	Карагач (от 1947 г. Нагорное)
19.	Палоузовка	Коясы-оглу	Палоузовка	Бабель (от 1947 г. Озерное) и Фынтына-Джинилор (сега – Кирнички)
20.	Первониколаевка	Канлыгары	Первониколаевка	Карагач (от 1947 г. Нагорное)
21.	Преслав	Шеклы II	Преслав	Ташбунар (сега – Каменка)
22.	Радоловка	Кагач I	Радоловка	Кайраклия (от 1947 г. Лоциновка)
23.	Райновка	Алшин-Бадай	Райновка	Вайсал (сега – Васильевка)
24.	Романовка	Тогалы	Коларовка	Еникиой (от 1945 г. Новоселовка)
25.	Софиевка	Айтамгал	Софиевка	Шикирликитай (от 1941 г. Суворово)
26.	Степановка	Сарлар и Асан-Хожа	Степановка	Болград и Чешмаваруита (от 1947 г. Криничное)
27.	Строгановка	Кичкине-Сосиктогун	Строгановка	Дермендере (от 1946 г. Каланчак)
28.	Трояны	Шавжеклы и Бодрак	Трояны	Трояны
29.	Федоровка	Кизильдин-Оглу	Федоровка	Новопокровка
30.	Цареводаровка	Улькон-Сосиктогун	Ботиево	Дермендере (от 1946 г. Каланчак)
Мелитополски уезд				
31.	Александровка	?	Александровка	
32.	Болград	На празно пространство	Не съществува	
33.	Волканешты	На празно пространство	Не съществува	
34.	Дмитриевка	Азберда	Днес е квартал на районния център Якимивка на Запорожска област	

По този начин се създава втората българска диаспора в земите на сегашна Югоизточна Украйна.

По времето на Съветския съюз българите в Приазовието преживяват различни перипетии. През 1929 г. започва колективизацията на селското стопанство. Създават се колективни стопанства – т.нар. „колхози“, а много земеделци са били репресирани. В 1932–1933 г. съветските власти предизвикаха изкуствено глад в Украйна¹⁴. Смята се, че по време на големия глад в Украйна умират повече от 20 000 приазовски българи. Обезлюдените села са били обитавани от новодошлите. Съветските власти заселват тази зона с руснаци и украинци. Това е причината българските села в Приазовието да загубят етнически чистия си български характер¹⁵.

В първите години на съветската власт в почти всяко село, населено с българи, са създадени училища, в които се преподава на български език. През 1918 г. средното училище в село Преслав се преименува на българско училище с педагогически характер. През 1924 г. в Мелитополски район властите направили два национални български района: Романовски (от 1926 г. – Коларовски) и Цареводарски (от 1927 г. – Ботевски). В средата на 30-те години Сталин и съветското ръководство коренно променили политиката си по отношение на националните и етническите малцинства, живеещи в Съветския съюз. През 1936 г. всички училища на националните малцинства в Съветския съюз били затворени. През 1938 г. започнали арестите и физическото елиминиране на директорите на колхозите с българско потекло и на комунистическите емигранти от България. Невинни хора били обвинени в най-абсурдни деяния като шпионаж, участие в различни актове на тероризъм, саботажи и т.н. Несправедливо обвинените били изпращани масово в трудови лагери в Сибир и Магадан, немалко – били разстреляни. През 30-те години на XX в. в Съветския съюз започнала тотална борба с религията. Тъй като в Приазовието по-голямата част от вярващите са православни, тази религия протърпяла най-големи загуби. По време на този терор духовниците били масово арестувани, а църквите затваряни. Култови сгради били разрушени, а в най-добрия случай били предадени на колхозите за различни видове складове. Така че може да се каже, че в началото на Втората световна война българското малцинство край Азовско море било трагично осакатено¹⁶.

От октомври 1941 до септември 1943 г. Приазовието било окупирана от германската армия зона. Отстъпващите на изток съветски войски взели със себе си от българските села всички вещи и провизии. Окупационните власти се държали жестоко с местните българи. Много села били разграбени, изгорени, а много хора загинали.

В допълнение, германците започнали да изнасят местни българи в Германия за т.нар. „работи“, най-вече в сектора на селското стопанство. През 1942 г. селяните от Инзово (Инзовка) изпратили петиция до царя на България Борис III, като по един много емоционален начин поискали разрешение да се заселят – шестдестхилядна българската диаспора – в границите на старата Родина. Основен организатор на връщането на българите в пределите на България бил местният поет Мишо Хаджийски. Преселването се състояло в 1943–1944 г. В България повечето от преселниците се заселват в селата около гр. Добрич (общо взето в Добруджа). Точният брой на българите, репатрирани от Приазовието в България през периода 1943–1944 г., е неизвестен. Липсва документация, а тази, която съществува, невинаги е точна. Като се съберат всички налични данни, броят на разселените лица възлиза на около 1900 души. След освобождението на България и смяната на режима приазовските българи по решение на Сталин са били през 1945 г. насилствено депортирани в границите на Съветския съюз (в Сибир и Таджикистан)¹⁷.

След войната приазовските българи, тези, които останали на място, все още живеели в Съветския съюз до края на съществуването на тази държава през 1991 г. След получаването на независимост от Украйна, те са граждани на Украйна, а тяхната територия обхваща южната част на Запорожка област. В момента местните българи се опитват да възстановят своята етническа общност. Има неделни училища, където децата и младежите учат български език, култура и традиции. Основен градски център в областта е Бердянск. В гр. Приморск (старо име Ногайск) има Украинско-български многопрофилен лицей с преподаване на български език. Местните българи участват активно в икономическия, културния и духовния живот на областта. Има много активисти, като например г-н Стефан Намлиев от село Радоловка, в което деца и младежи учат българския език и са членове на

различни местни неправителствени организации, обединяващи българското население на региона. Забелязва се възраждане и в сферата на духовния живот. В селата, където църквите са били докрай разрушени, както в село Преслав, са построени нови сгради. В село Зеленовка е повторно отворена старата църква, която в продължение на много години е била затворена. Планира се също реставрация и на най-силно повредени сакрални сгради в селата Радоловка и Манойловка¹⁸.

В Полша проблемът на българите, живеещи на Азовско море, е почти неизвестен. Липсва научна литература по темата. В периода между 11 до 15 май 2015 г. авторът на този текст, заедно с г-н Юрий Хидзик (Юрий Сарабеев), посети Приазовието в рамките на научните изследвания под егидата на Центъра по българистика и балкански изследвания „Марин Дринов“ на Харковския национален университет „Василий Каразин“ и благодарение на благотворителната организация „Иван Рилски“. По време на тази експедиция бяха събрани редица ценни материали, които ще бъдат използвани в планираната книга „*Bułgarzy w Nadzowiu*“ („Българите в Приазовието“), която ще бъде издадена на полски език.

¹ *Грек И.* Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. – 1995 г. (Библиографический указатель литературы). – Кишинев, 2003; *Думиника И.* Румынская историография периода 1918–1944 гг. к вопросу о переселении болгар в Бессарабию в конце XVIII – первой половине XIX вв. // *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали.* – Т. 11. – Одеса–Велико Търново, 2012. – С. 39–55; *Думиника И.* Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. – Кишинев, 2015.

² *Стойнов Г. С.* Кирсово: 180 лет Башкүү. Кирсово в прошлом и настоящем. – Кишинев, 1990; *Хатлас Е.* Кирсово – болгарско-гагаузское село в Гагауз Ери // *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали.* – Т. 10. – Одеса–Велико Търново, 2009. – С. 353–357; *Думиника И.* Храм Успения Божией Матери села Кирсово. Исторические аспекты. – Кишинев, 2012.

³ Например: *Грек И.* Българите от Украйна и Молдова. Милало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София, 1993; *Калчев К.* Българската етническа общност в Бесарабия (XIX–XX в.). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси. – Велико Търново, 2009; *Кисе А.* Відродження болгар України. – Одеса, 2006; *Станчев М.* Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. – Т. 1 (1711–2006). – Статистический сборник. – София, 2009; *Станчев М.* Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. – Т. 2. – Биографическая энциклопедия. – Харьков, 2016; *Станчев М.* Род Станчевых (с. Кортен, Республика Молдова). – София, 2010; Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност / Съст. М. Младенова, В. Гешев. – София, 2012; *Балкански Т.* Бесарабски бележник / Т. Балкански, В. Кондов. – Велико Търново, 2012; *Червенков Н.* Тараклии – 200 лет / Н. Червенков, И. Думиника. – Т. 1: (1813–1940). – Кишинев, 2013; *Червенков Н.* Петро-Павловская церковь села Чийшия (Городнее). – Кишинев, 2013; *Маринов Д.* Селища с българско население в Северния Буджак. – Велико Търново, 2013; Бесарабските българи: история, култура и език / Съст.: И. Думиника. Научен редактор Н. Червенков. – Кишинев, 2014; Буджак: историко-етнографические очерки народов юго-западных районов Одешины / Ред. А. И. Киссе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко). – Одесса, 2014.

⁴ *Kraszewski J. I.* Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku. Dziennik przejazdu w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września. – Т. 3. – Wilno, 1846 [ново издание: Warszawa, 1985]; *Balkany na Ukrainie.* Bułgarzy, Gagauzi i Albańczycy z ukraińskiego Budziaku (Praca zbiorowa pod redakcją Wojciecha Lipińskiego. – Warszawa, 2014; *Hatlas J.* Bułgarzy w Besarabii – 200 lat historii. – Poznań, 2014.

⁵ Сборник договоров России с другими государствами 1856–1917. / Под ред. Е. А. Адамова, сост. И. В. Козьменко. – М., 1952. – С. 29; *Виноградов В. Н.* Бесарабия на перекрестке европейской дипломатии. Документы и материалы / В. Н. Виноградов, М. Д. Евещенко, Л. Е. Семенова, Т. А. Покивайлова. – М., 1996. – С. 137.

⁶ *Пачев С. И.* Возникновение болгарских колоний в Приазовье // *Българське населення Півдня України: Дослідження і документи.* – Вип. 1. – Запоріжжя, 1993. – С. 15.

⁷ Пак там.

⁸ *Хаджийски М.* Българи в Таврия. – София, 1943 [ново издание: *Хаджийски М.* Българи в Таврия. – Велико Търново, 1992]; *Хаджийски М.* Пуста чужда чужбина. – София, 1943 [ново издание: *Хаджийски М.* Пуста чужда чужбина. – София, 1994].

⁹ *Бонов Й.* Таврийски българи. Кратка история на сънародниците ни от Приазовието. – Враца, 1998. – С. 9.

¹⁰ *Маринов Д.* Политически движения и въстания въ Западна България (Видинско, Ломско, Българчишко и Берковско). Приносъ за българската история // *Сборникъ за народни умотворения. наука и книжнина.* – Кн. 2. – София, 1890. – С. 111.

¹¹ Симеонов Р. Депортацията на таврийските българи в СССР през 1945 г.: премълчаната история. – Добрич, 2015. – С. 21.

¹² Пачев С. И. Возникновение болгарских колоний в Приазовье // Болгарське населення Півдня України: Дослідження і документи. – Вип. 1. – Запоріжжя, 1993. – С. 17.

¹³ Пак там. – С. 18–20.

¹⁴ Голодомор 1932–1933 років: Запорізький вимір / Літ. ред. О. О. Стадніченко. – Запоріжжя, 2008; Голодомор 1932–1933 років на території Запорізької області: свідчення очевидців / Упорядники В. Г. Ткаченко, І. М. Шугальова, О. О. Стадніченко, В. Г. Ткаченко, О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2010.

¹⁵ Бонов Й. Таврийски българи. Кратка история на сънародниците ни от Приазовието. – Враца, 1998. – С. 22–23.

¹⁶ Митков В. Голгофа болгар Таврии: анатомия репрессий (1920-е – 1940-е годы). – Запорожье, 2009.

¹⁷ Симеонов Р. Депортацията на таврийските българи в СССР през 1945 г.: премълчаната история. – Добрич, 2015.

¹⁸ Основна литература за българите в Приазовието: Хаджиниколова Е. Български преселици в южните области на Русия 1856–1877. – София, 1987; Мильчев В. Болгарські переселенці на півдні України 1724–1800 рр. – Київ–Запоріжжя, 2001; Калосянов В. Българите в Таврия 1860–1939. – София, 2005; Пачев С. Возникновение болгарских сел в Северном Приазовье (1861–1863). – Мелітополь, 2007; Митков В. Българите в Запорожжа земя: страници от историята и културата. – Запорожие, 2008; Митков В. В. Болгары в Таврии: 150 истории. – Запорожье, 2012; Марков А. Българи в Таврия и таврийци в България. – Добрич, 2014; Станчев М. Г. Болгарское население Приазовья за последние 150 лет (статистический обзор) // Матеріали міжнародної наукової конференції «IV Призовський болгарський семінар». – Мелітополь – Велико Тирново, 2012. – С. 133–160.